

Ks. Kazimierz Matwiejuk
WSD Siedlce

CELEBRACJA EUCHARYSTII W KOŚCIELE KOPTYJSKIM

Przedmiotem refleksji jest celebrowanie Wielkiej Tajemnicy Wiary w obrządku koptyjskim. Ten ryt jest używany w Egipcie, oraz w Jerozolimie, Nubii, Sudanie i Południowej Afryce. Ukształtował się on w Aleksandrii, która obok Jerozolimy, Antiochii syryjskiej, Rzymu oraz Bizancjum, była w IV w. jednym z najbardziej prężnych ośrodków życia kościelnego. Naszą problematykę wpisujemy w historię Kościoła koptyjskiego.

1. KATOLICKI KOŚCIÓŁ KOPTYJSKI

Kościół Chrystusowy w Egipcie swymi korzeniami tkwi w dynamizmie świadków wiary z Kościoła jerozolimskiego¹. Wg tradycji chrześcijańskiej głosicielem nauki Chrystusa w Egipcie był św. Marek Ewangelista². Koptowie są potomkami chrześcijan egipskich. Ich nazwa pochodzi od greckiego słowa Αἰγυπτίοι (*Aigiptioi*), które Arabowie, władcy Egiptu od VII w., wypowiadali jako *ghyp*, a Europejczycy jako *kopt*. Koptowie, to Egipcjanie katolicy oraz chrześcijanie monofizyci, stanowiący narodowy Kościół egipski. W starożytności chrześcijanie w Egipcie przyjęli oficjalny język Orientu, który mówił po grecku³. Większość miast i wsi była

---

¹ Wiara Koptów, w jakimś sensie, sięga aż do pobytu Świętej Rodziny do Egiptu.

² Św. Marek zginął śmiercią męczeńską ok. 68 roku z rąk wyznawców Serapisa. Relikwie Ewangelisty były przechowywane do 829 r. w kościele w Bukolik nad wybrzeżem Morza Śródziemnego. Następnie zostały przewiezione do Wenecji, gdzie spoczęły w bazylice św. Marka. W 1975 r. papież Paweł VI część relikwii przekazał, w geście ekumenii, głowie Kościoła koptyjskiego, zob D. Długosz, *Sztuka koptyjska – 2000 lat chrześcijaństwa nad Nilem*, RBL 1 (2001) s. 58-61.

³ Obecność języka i kultury greckiej jest związana z panowaniem Aleksandra Wielkiego (352-323 przed Chr.). Jego władza sięgała do Indii. Obejmowała Egipt

zhellenizowana. W nielicznych wioskach i niektórych klasztorach zachował się popularny dialekt koptyjski.

Chrześcijanie egipscy w V w. przeżyli dramat podziału. Gdy na soborze w Chalcedonie (451 r.), została potępiona nauka Eutychesa o jednej naturze Chrystusa, jego zwolennicy pod przewodnictwem ówczesnego biskupa Aleksandrii Dioskura odrzucili postanowienia soborowe i stali się Kościołem monofizyckim. Koptyjski Kościół katolicki stanowiły tylko niewielkie wspólnoty⁴. Ich członkami byli mnisi oraz elity greckojęzyczne, związane z instytucjami władzy politycznej⁵. Nazywano ich melchitami, tzn. uznającymi władzę Konstantynopola⁶. W 1442 r. niektóre wspólnoty monofizyckie przystąpiły do unii kościelnej z Rzymem, odrzucając dotychczasowe błędy dogmatyczne dotyczące osoby Chrystusa⁷. Ta unia przetrwała do XVII w. W 1687 r., zakazano w Egipcie katolickim kapłanom działalności duszpasterskiej.

Ożywienie oficjalnej działalności katolików nastąpiło w 1742 r., gdy monofizycki biskup Jerozolimy, Amba Athanasios, przyjął katolicyzm i został mianowany wikariuszem apostolskim. Papież Leon XIII, w 1895 r. ustanowił w Egipcie stałą organizację kościelną. Dotychczasowy wikariusz patriarchatu, ks. Cyryl Macaire, został wybrany patriarchą dla katolickich Koptów. On jednak w 1908 r. doprowadził do schizmy. Nowy administrator apostolski, ks. Sedfaoui, swoją roztropnością, złagodził to dramatyczne wydarzenie. Do 1947 r. stolicą patriarchatu kierował biskup. W tymże roku papież Pius XII zatwierdził wybór Amby Marcosa II na patriarchę. Ten swoją posługę rozpoczął w Kairze⁸. Aleksandryjski patriarchat katolicki w Egipcie liczy około 80 tys. wiernych. Poza Kairem są jeszcze trzy biskupstwa katolickie: w Minieh, Assiut i w Tebach. Koptowie mieszkają także poza Egiptem. Są katolickie biskupstwa w Asmarze w Erytrei i w Adis Abebie w Etiopii⁹.

---

i Babilonie. Po śmierci Aleksandra, władzę nad królestwem podzielili między siebie trzej jego generałowie. Ptolemeusz I, rządził Egiptem, dając początek dynastii Ptolemeuszy. Seleuk I, twórca dynastii Seleucydów, rządził w Mezopotamii. Natomiast Antygon I panował w Azji Mniejszej i w Macedonii, dając początek dynastii Antygonidów. Zob. Dan Cohon-Sherbok, *Judentum, Freiburg-Basel-Wien*, Herder 2000, s. 54-55.

⁴ R. Janin, *Les Églises orientales et les rites orientaux*, Letouzey & Ané 1997, s. 490-492.

⁵ H. I. Marou, *Od soboru w Efezie do soboru w Chalcedonie*, w: *Historia Kościoła t. I.*, s. 264.

⁶ *Enchiridion liturgicum*, t. I., Romae-Friburgi Brigs.-Barcinone, Herder 1966, s.125.

⁷ Janin, dz. cyt., s. 490.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże, s. 527.

2. NIEKATOLICKI KOŚCIÓŁ KOPTYJSKI

Koptyjskie chrześcijaństwo monofizyckie rozwijało się dzięki wsparciu mnichów i duchowieństwa. Autorytet duchowieństwa kształtował postawę ludu¹⁰. Lud pozostał wierny biskupowi Dioskurowi. Opozycja chalcedońska stawała się coraz wyraźniej narodową religią ludu egipskiego. Monofizyci uważali się za jedynych właścicieli stolicy patriarchalnej. Ignorowali prawa melchitów. Pewną poprawę w tym względzie wymusiły warunki zewnętrzne, mianowicie inwazja Persów w latach 617-628¹¹. W tym czasie władzę polityczną sprawował melchicki patriarcha Cyrus. Natomiast monofizycki patriarcha Beniamin w 630 r. musiał uciekać do Górnego Egiptu. Po jedenastu latach powrócił z wygnania na zaproszenie arabskich władców Egiptu. Ci początkowo szanowali prawo do wolności osobistej i religijnej chrześcijan. Wkrótce jednak rozpoczęli prześladowania. Wielu chrześcijan zostało zmuszonych do przyjęcia islamu. Mieszkańcy Egiptu, w latach 725, 826 i 831, podejmowali zbrojne wystąpienia przeciw władcom arabskim. Były one krwawo stłumione.

Najbardziej dramatycznym okresem dla Kościoła koptyjskiego był czas rządów dynastii Mameluków w latach 1254-1517¹². Wtedy fanatyczne grupy muzułmanów zniszczyły prawie wszystkie pozostałe świątynie, podpalając je. Także panowanie tureckie, począwszy od 1517 r., nie stwarzało warunków do swobodnego działania Kościoła. Władcą tolerancyjnym okazał się Muhammed Ali, panujący w latach 1805-1848. Potem było panowanie Francuzów i Anglików. Obecnie patriarchat niekatolicki liczy ok. 6 mln. 350 tys. wiernych. Tworzy go 17 biskupstw, w tym 12 w Etiopii, jedno w Jerozolimie dla Palestyny, dwa w Nubii i po jednym w Chartumie dla Sudanu i Ugandy oraz w Johannesburgu dla Południowej Afryki¹³.

¹⁰ H. I. Marou, *Od soboru w Efezie do soboru w Chalcedonie*, art. cyt., s. 264.

¹¹ Kopten, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 6, Freiburg im Breisgau 1934, kol.191.

¹² Kopten, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 6, Verlag Herder Freiburg 1961, kol.539.

¹³ Tamże, kol. 540.

3. CELEBRACJA EUCHARYSTII

Życie chrześcijan jest przeniknięte i ożywiane przez liturgię. Jej sercem jest Eucharystia. Początkowo uroczysta jej celebrowanie odbywała się tylko w niedziele. Z czasem, w wielu Kościołach sprawowano Wielką Tajemnicę Wiary codziennie¹⁴. W Egipcie uroczysta celebrowanie Eucharystii odbywała się w soboty i w niedziele¹⁵. Kościół aleksandryjski posiadał własną liturgię, zatem modlitwy, hymny oraz obrzędy liturgiczne. Jednak, gdy oficjalna liturgia Konstantynopola upowszechniła się we wszystkich prowincjach cesarstwa, liturgiczne zwyczaje egipskie ustąpiły miejsca liturgicznym obrzędom cesarskiej stolicy. Z czasem stanęły się dość mocne wpływy arabskie, zwłaszcza języka arabskiego. Od X w. będzie on panował w całym Egipcie. Zostanie także wprowadzony do liturgii. W tym języku jest czytane Pismo św.¹⁶

Właściwym rytym koptyjskim jest liturgia św. Cyryla¹⁷, którą sprawuje się raz w roku, w piątek przed Niedzielą Palmową¹⁸. W uroczystości Narodzenia Pańskiego, Epifanii i Paschy, Koptowie wykorzystują w celebrowanie Eucharystii anaforę św. Grzegorza z Nazjanzu¹⁹. W ciągu roku zaś celebrowanie liturgii św. Bazylego²⁰. Korzystają ze skróconej formy tej bizantyjskiej anafory Wielkiego Zakonodawcy. Na terenie koptyjskiego patriarchatu aleksandryjskiego jest ona wygłaszana w języku koptyjskim²¹.

---

¹⁴ A. Baumstark, *O historycznym rozwoju liturgii*, tł. M. Wolicki, Kraków 2001, s. 46. Autor zauważył, że w okresie postu przedpaschalnego celebrowano w Rzymie Eucharystię także w poniedziałki, środy i piątki. Odprawianie Mszy św. we czwartki nastąpiło dopiero za papieża Grzegorza II (715-731).

¹⁵ H. I. Marou, *Życie chrześcijańskie przy końcu IV w.*, w: *Historia Kościoła*, t. I., dz. cyt., s. 236.

¹⁶ Tamże, s. 469.

¹⁷ *La liturgia copta*, w: *Nuovo dizionario di liturgia a cura di Domenico Sartore e Achille M. Triacca*, Roma 1984, s. 992. Zob., *Liturgie*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 6, Verlag Herder Freiburg 1961, kol. 1088.

¹⁸ Janin, dz. cyt., s. 471. Eucharystyczny formularz, sięgający aż ewangelisty Marka, został w 1203 r., przez żyjącego w Konstantynopolu, antiocheńskiego patriarchę Theodorosa Balsamona oceniony jako niedopuszczalny do użytku liturgicznego. Ta orzecznictwo było wydane w klimacie tłumienia rytu rodzimego przez bizantyjski, zob. A. Baumstark, dz. cyt., s. 115.

¹⁹ Tamże, s. 243-251.

²⁰ Tamże, s. 252-258. Zob. w: *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, a cura Enzo Lodi (= *Enchiridion*), Roma 1979, 1251-1295.

²¹ *La liturgia copta*, art. cyt., 992.

Celebrację Eucharystii poprzedza Liturgia Godzin²². Po jej zakończeniu diakon, ubrany w albę, *sticharion* i stulę, zwaną *orarion*, spoczywającą na lewym ramieniu i końcami zwisającą na piersiach i plecach, przygotowuje wszystko, co jest potrzebne do Mszy św. Kapłan ubrany w szaty liturgiczne, które stanowi *sticharion*, przepasany ozdobną szarfą (*zounarion*), mankietniki (*kiman*), stula zwana *epitrachilion* oraz ornat, *fenolion* (*burnus*), dokonuje *proskomidii*, przygotowania darów. Chleb do Eucharystii, zwany *korban*, przygotowuje się z wielką starannością, wypiekając go wieczorem przed dniem celebracji, albo w sam dzień²³. Na patenie, dyskom, układa się trzy dość grube chleby. Największy z nich oznacza Chrystusa, mniejsze zaś apostołów. Kapłan po odmówieniu przypisanych modlitw, umieszcza chleb przeznaczony do konsekracji na ołtarzu na korporale²⁴. Następnie umywa ręce i okadza ołtarz oraz przygotowuje wino w kielichu, mieszając je z wodą. Patenę i kielich przykrywa trzema welonami. Akt pokutny odprawia klęcząc przed ołtarzem. Po zakończeniu obrzędu pokutnego wstaje i okadza ołtarz, dary i wiernych.

Lektor czyta Pismo święte w j. koptyjskim a następnie w j. arabskim. Podczas lektury kapłan trzykrotnie okadza ołtarz, obchodząc go dokoła. Czyta się także martyrologium. Trzykrotny śpiew Święty, *Trisagion*, oraz Modlitwy Pańskiej jest przygotowaniem do proklamacji Ewangelii, którą kapłan śpiewa z ambony. Czyni to po koptyjsku i arabsku. Towarzyszą mu akolici z zapalonymi świecami. Diakon podczas proklamacji Ewangelii okadza lud, który stoi z pochylonymi głowami. Po prześpiewaniu Ewangelii kapłan całuje księgę i wraca do ołtarza. Tu odmawia długą modlitwę za Kościół i z wiernymi recytuje Credo. Następnie obmywa ręce i błogosławi wiernych mówiąc po grecku: Pokój wam – Εἰρήνη πάσι (*Eirene pasi*). Następuje anafora, którą rozpoczyna prefacja²⁵. Otwiera ją zawołanie diakona: „Przystąpcie, stańcie z bojaźnią mężowie i patrzcie na Wschód. Bądźmy uważni”. Lud odpowiada; „Miłosierdzie, pokój i ofiara chwały”. W krótkiej prefacji motywem dziękczynienia jest sam fakt istnienia Boga. Wszystkie rzeczy widzialne i niewidzialne uwielbiają Tego, który zasiada na tronie chwały. W *post sanctus*, który ma charakter historiozbowczy, celebrans wspomina dzieło stworzenia i dramat rajski, kiedy człowiek, za podszeptem węża, przekroczył Boże przykazanie. Bóg jednak nie opuścił ludzi. W czasach ostatecznych objawił „pozostającym w ciemnościach i cieniu śmierci, swego Syna Jednorodzonego, Pana i Boga i Zbawiciela

²² Janin, dz. cyt., s. 471-473.

²³ Tamże, s. 471.

²⁴ Tamże, s. 472. Nie ma Wielkiego Wejścia, jak to jest praktykowane w liturgii bizantyjskiej

²⁵ Paprocki, dz. cyt., s. 129-139.

naszego Jezusa Chrystusa”. Wcielony Syn Boży dla zbawienia świata wydał się na śmierci. Przez krzyż zstąpił do otchłani, a po zmartwychwstaniu trzeciego dnia po swojej śmierci, wstąpił na niebiosa i zasiadł po prawicy Ojca.

Opowiadanie o wydarzeniu Wieczernika przypomina, że Chrystus pozostawił Kościołowi sakramentalny obrzęd swojej ofiary krzyża, stanowiący „misterium pobożności”. Kościół wykonując go na pamiątkę swego Zbawiciela spożywa Jego Ciało i pije Jego Krew, głosząc Jego śmierć, wyznając zmartwychwstanie, aż do Jego powtórnego przyjścia. Lud woła: „Amen, amen, amen, śmierć Twoją, Panie, głosimy i wyznajemy Twoje zmartwychwstanie”.

W anamnezie jest wspomiana święta męka Chrystusa, Jego powstanie z martwych, wniebowstąpienie i zasiadanie po prawicy Ojca. Po zachęceniu diakona: „Pochylcie się przed Panem z bojaźnią”, kapłan odmawia epiklezę konsekuracyjną. Prosi Ojca, aby zstąpił Jego Święty Duch „na nas, Twoje sługi, i na leżące tutaj dary”, oraz aby uświęcił i „sprawił, żeby chleb ten stał się świętym Ciałem Pana i Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa, na odpuszczenie grzechów i życie wieczne dla tych, którzy mają w nim udział. A kielich ten drogocenną Krwią Twojego Nowego Przymierza tegoż Pana i Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa na odpuszczenie grzechów i życie wieczne dla tych, którzy mają w nim udział”. Wierni proklamują wiarę w misterium Eucharystii trzykrotną akklamacją: „Ja wierzę, że chleb i wino są prawdziwie ciałem i krwią Chrystusa, który narodził się z Maryi”. Kapłan trzymając Najświętszą Hostię przechodzi przez kościół, zwłaszcza do chorych, prosząc Chrystusa o pomoc dla nich²⁶.

W modlitwach intercysyjnych kapłan modli się za Kościół, jego hierarchów, zatem papieża, patriarchę Aleksandrii, także kapłanów i diakonów. Prosi również o owoce ziemi, o deszcz i owocne zasiewy, o umiarkowane wylewy wód oraz o obfite plony. W tych modlitwach wspomina „najświętszą, chwalebłą, nieskalaną, błogosławioną Panią naszą, zawsze Dziewicę Bogurodnicę Maryję”.

Modlitwę kapłana za zmarłych poprzedza czytanie dyptychów przez diakona. On ze specjalnych tabliczek odczytuje imiona żywych i zmarłych. Kapłan w tym czasie cicho modli się za „wszystkich duchownych i świeckich, którzy już zmarli”. Następnie prosi Boga, by udzielił swego pokoju, „abyśmy w każdym czasie, teraz i zawsze, wychwalali, wysławiali i wielbili, błogosławili i uświęcili najświętsze, chwalebne i błogosławione Twoje imię, z Jezusem Chrystusem i Duchem Świętym”. Lud dopowiada: „Jak było na początku, teraz i zawsze, i na wieki wieków. Amen”.

---

²⁶ Janin, dz. cyt., s. 472-473.

Teraz kapłan dzieli Hostię na dwie części, z jednej odłącza cząstkę, którą ukazuje wiernym wołając po grecku: *Tá áγια τοίς άγίοις (Ta hagia tois hagnos)* – Święte świętym. Tę cząstkę Hostii wkłada do kielicha mówiąc: „Pokój wam”. Tej czynności towarzyszy odpowiednia modlitwa po grecku: „Święte i najdroższe Ciało i prawdziwa Krew Jezusa Chrystusa, Syna Bożego. Amen”. A następnie mówi: „Wierzę i wyznaję, aż do końca mego życia, że jest to Ciało Chrystusa, Zbawiciela, które przyjął z Maryi Dziewicy. Ono jest złączone z Bóstwem, nie zmieszane, bez zamiany, i bez rozłączenia. Ono było wydane przez Poncjusza Piłata i zostało wydane za nas na świętym krzyżu dobrowolnie i wiernie. Wierzę, że Bóstwo nigdy nie było odłączone od człowieczeństwa”²⁷.

W ramach przygotowania do Komunii św., kapłan trzykrotnie całuje ołtarz i wypowiada odpowiednie modlitwy. Następnie sam i diakon przyjmują Komunię pod dwiema postaciami, najpierw Ciało, potem Krew z kielicha. Po ich Komunii św., wierni przyjmują Najświętsze Ciało i spożywają z kielicha Krew Pana. Po puryfikacji naczyń liturgicznych, kapłan przechodząc wzdłuż nawy odmawia z wiernymi Modlitwę Pańską. Następnie błogosławi ich srebrnym krzyżem oraz rozdaje chleb pobłogosławiony, eulogię, tym, którzy nie przyjęli Komunii św. Czyni też aspersion wodą pobłogosławioną. Wreszcie udziela błogosławieństwa poszczególnym wiernym, dotykając policzka albo lekko tchnąc w twarz²⁸.

ZAKOŃCZENIE

Liturgia koptyjska stanowi *patrimonium* Kościoła egipskiego. Jest ona miejscem i sposobem doświadczania zbawczej obecności Chrystusa, który w znakach sakramentalnych uobecnia swoją Paschę, zatem śmierć krzyżową i chwalebne zmartwychwstanie. Celebracja Wielkiej Tajemnicy Wiary dokonuje się w świątyni, gdzie znajduje się sanktuarium, Święte świętych, – *hekal*²⁹. Jest ono oddzielone ikonostasem od miejsca dla chóru oraz od zakrystii, gdzie przygotowuje się chleb i wino, i pomieszczenia dla prezbiterów i duchownych, także od miejsca przeznaczonego dla władz państwowych. W świątyni koptyjskiej jest wydzielone miejsce dla mężczyzn i dla kobiet.

Całość budowli przykrywa jedna lub wiele kopuł. Nie ma jednak sklepienia, tylko belkowanie. Ściany świątyni są dekorowane ikonami na wzór grecki. W świątyni nie ma ławek ani krzeseł. Wierni siedzą na ziemi na

²⁷ Tamże, s. 473.

²⁸ Tamże.

²⁹ *La liturgia copta*, art. cyt., s. 992.

matach lub dywanach. Przed wejściem do świątyni zdejmuje się buty. Wierni uczestniczą w świętych obrzędach nie odkrywając głowy. Dla akompaniamentu przy śpiewie używają cymbałów, triangłów oraz innych metalowych instrumentów.

Liturgia koptyjska jest własnością katolików i chrześcijan odłączonych od Stolicy Apostolskiej. Mimo różnic teologicznych na polu chrystologii i eklezjologii, dzielących chrześcijan, wspólne im są treści, które celebrować w czynnościach liturgicznych. W ten sposób pogłębiają swą wiarę i miłość. A to są niezbędne elementy do zaistnienia jedności, o którą modlił się Chrystus, gdy ustanawiał sakramentalny obrzęd swojej zbawczej Ofiary.